

جمعیت؛ مؤلفه مهم در مناسبات قدرت جهانی

♦ دکتر حسین معین‌آبادی بیدگلی

دانشیار گروه علوم سیاسی دانشگاه شهید باهنر کرمان

امپراتوری جهانی را شکل داده و جهان را اداره کرده‌اند. به گفته سید جواد طباطبایی تبریزی یونانیان از سطح دولت‌شهری فراتر نرفتند، در حالی که اندیشه ایران شهری، مدیریت جهانی می‌کرد. حتی امپراتوری بریتانیا که در قرن نوزدهم بر بیش از ۲۱ درصد کره زمین حکمرانی می‌کرد، میزان کمتری از ارض مسکون را نسبت به امپراتوری هخامنشی تحت سلطه داشت. با این توضیح که دو قاره آمریکا و اقیانوسیه از کشفیات بشر در قرون پانزدهم میلادی به بعد هستند و در دوران باستان وجود نداشته‌اند.

شکل‌گیری امپراتوری روم و تضعیف یونان، جهان را در مناسبات قدرت دو امپراتوری ایران و روم قرار داد. با پیروزی مسلمانان بر ایران و شکل‌گیری امپراتوری اسلامی پس از وفات حضرت رسول اکرم (ص)، دستگاه خلافت ایجاد

در طول تاریخ پرفراز و نشیب زیست انسانی که با حدس و گمان‌های زیست‌شناسان تا ده‌ها میلیون سال قدمت دارد، یک‌جا نشینی، تشکیل گروه‌های قومی، مناسبات قبیله‌ای و گذار از زندگی شکارگری به کشاورزی باعث شده است اجتماعات انسانی شکل گیرد و آدمی وارد تمدن کشاورزی شود. ویل دورانت در کتاب «مشرق زمین گاهواره تمدن» می‌گوید: میان رودان و بین‌النهرین، اولین خاستگاه انسانی است و شروع تمدن کشاورزی از این نقطه آغاز می‌گردد. خروج از زندگی شبانی، شکارگری و کوچ‌نشینی به زندگی کشاورزی، ورود آدمی است به تمدن و شروع تولیدات معیشتی و کشت و زرع و ساخت اقامتگاه، روستا و شهرهای باستانی. برخی پژوهش‌ها نشان می‌دهد که انسان خردمند در بیش از ۷۲ هزار سال پیش، از آفریقا و کشور کنونی کنیا خارج شده و به اقصی نقاط جهان کوچیده است. بر همین اساس می‌توان گفت آدمی در طول ۶۰ هزار سال به صورت شبانی و شکارگری زیست کرده و تنها در ۱۲ هزار سال پیش، یک‌جا نشینی را برگزیده و از زندگی شکار و شبانی به کشاورزی گذار تمدنی کرده است. دو عامل بسیار مهم در گذار آدمی به تمدن مؤثر بوده است، ابتدا دین و دیگری مالکیت؛ این دو باعث شده است تا آدمی نسبت به رسالت زندگی خود، انتقال اموال به فرزندش و پیش‌بینی آینده اقتصادی، احساس امنیت کند.

بر اساس گفته فردریش هگل فیلسوف آلمانی، ایرانیان اولین قومی بودند که دولت فراگیر و بزرگ را تشکیل دادند. بر همین اساس اولین امپراتوری جهانی متعلق به ایرانیان است و برخلاف یونان که محدود به دولت شهرهای کوچک آتن و اسپارت بود، دولت ایرانی بر گستره عظیمی از ارض مسکون حکمرانی می‌کرد. ایرانیان بزرگ‌ترین

فقدان جمعیت کافی در مناطق جغرافیایی باعث نفوذپذیری و ضعف حاکمیت ملی می‌شود. تخلیه سرزمینی و مهاجرت بی‌رویه از مناطق خاص جغرافیایی به دلایل اقتصادی، سیاسی، طبیعی و غیره منجر به بحران‌های امنیتی برای کشورها می‌شود و فقدان امنیت به‌عنوان پیش‌نیاز توسعه، عقب‌ماندگی اقتصادی، فرهنگی و سیاسی و اجتماعی را به همراه خواهد داشت. جمعیت شمشیر دو لبه است. علاوه بر وجود منافع اقتصادی، سیاسی و جاهت بین‌المللی، می‌تواند بحران‌آفرین باشد. زاد و ولد فراوان، عدم افزایش اشتغال و تولید ناخالص داخلی، رشد بیکاری، رشد منفی اقتصاد و وجود بحران‌های سیاسی، مشروعیت و ناکارآمدی نظام سیاسی می‌تواند جمعیت را به تهدید تبدیل نماید و چالش‌های مهمی را دامن بزند.

شد و خلفای راشدین به قدرت رسیدند. حکومت ۱۰۰ ساله خاندان بنی‌امیه و پس از آن عباسیان چند صدسال به طول انجامید. ترکان عثمانی جایگزین عباسیان شکست خورده از مغولان شدند و بیش از ۶۰۰ سال خلافت مسلمین را به دست گرفتند. پس از فتح استانبول در سال ۱۴۵۳ میلادی توسط سلطان محمد فاتح، امپراتوری روم شرقی فرو ریخت و بیزانس مرکز حکمرانی خود را از دست داد. در این سال جنگ‌های صلیبی به پایان رسید. با ضعف و اضمحلال امپراتوری روم در سال ۱۶۴۸ قرارداد وستفالیای میان کشورهای جدا شده از این امپراتوری شکل گرفت که بر اساس آن، دولت کشورهای مستقل اروپایی تأسیس شد. محدوده سرزمینی معین، حاکمیت مستقل، حکومت یا بروکراسی و داشتن ملت از ویژگی‌های دولت ملت‌های جدید بود. قرون ۱۹ و ۲۰ در دوران موازنه قوای امپراتوری‌های عثمانی، روسیه، اتریش مجارستان، انگلستان و فرانسه، ائتلاف‌ها و اتحادیه‌هایی را له یا علیه یکدیگر تشکیل دادند که تا جنگ جهانی اول به طول انجامید. پس از جنگ اول جهانی امپراتوری عثمانی شکست خورد و از صحنه جهانی حذف شد.

پاین در قرن هفدهم، انقلاب صنعتی شکل گرفت و تلاشی که از قرن پانزدهم میلادی آغاز شده بود به بار نشست. برنارد لوئیس شرق‌شناس و نظریه‌پرداز انگلیسی معتقد است سه عامل علی‌رغم شکست غرب از جهان اسلام در جنگ‌های صلیبی باعث مهتری غرب بر جهان اسلام شد. **انقلاب صنعتی، اختراع دستگاه چاپ و آمدن زنان به حوزه عمومی.**

انقلاب صنعتی، اقتصاد معیشتی را تبدیل به اقتصاد بازاری و کالایی کرد. دستگاه چاپ باعث توسعه سواد عمومی شد و آمدن زنان به حوزه عمومی باعث افزایش توان ۱۰۰ درصدی جامعه غرب نسبت به جوامع مسلمان شد که زنان اجازه فعالیت اقتصادی نداشتند.

جمعیت و جوانی آن از مؤلفه‌های مهم قدرت در مناسبات جهانی است. کشورهای کوچک دارای جمعیت کمی هستند در حالی که کشورهای با توان بازیگری منطقه‌ای و جهانی، دارای جمعیت قابل توجهی هستند. مونتسکیو معتقد است نظام‌های جمهوری، مختص کشورهای کوچک با جمعیت کم است و کشورهای بزرگ با جمعیت فراوان را باید با روش‌های غیر جمهوری اداره کرد. او وجود استبداد در کشورهای شرقی در دوران گذشته را ناشی از کثرت جمعیت و بزرگی جغرافیایی این کشورها می‌داند. جمعیت یکی از مؤلفه‌های مهم امنیت ملی هم به شمار می‌رود. فقدان جمعیت کافی در مناطق جغرافیایی باعث نفوذپذیری و ضعف حاکمیت ملی می‌شود. تخلیه سرزمینی و مهاجرت بی‌رویه از مناطق خاص جغرافیایی به دلایل اقتصادی، سیاسی، طبیعی و غیره منجر به بحران‌های امنیتی برای کشورها می‌شود و فقدان امنیت به‌عنوان پیش‌نیاز توسعه، عقب‌ماندگی اقتصادی، فرهنگی و سیاسی و اجتماعی را به همراه خواهد داشت.

جمعیت شمشیر دو لبه است. علاوه بر وجود منافع اقتصادی، سیاسی و وجهات بین‌المللی، می‌تواند بحران‌آفرین باشد. زاد و ولد فراوان، عدم افزایش اشتغال و تولید ناخالص داخلی، رشد بیکاری، رشد منفی اقتصاد و وجود بحران‌های سیاسی، مشروعیت و ناکارآمدی نظام سیاسی می‌تواند جمعیت را به تهدید تبدیل نماید و چالش‌های مهمی را دامن بزند.

اساس امپراتوری‌های باستانی و دولت کشورهای مدرن اتکا به نیروی انسانی، نیروی نظامی و تولیدات اقتصادی بود. جان فوران در «کتاب مقاومت شکننده» می‌گوید امپراتوری صفویه که نخستین دولت فراگیر ایرانی پس از اسلام بود، قدرت اقتصادی هم‌تراز فرانسه داشت. این دولت که در سال ۱۵۰۱ میلادی شکل گرفت بیش از ۲/۵ سده حکمرانی کرد و مناسبات اقتصادی ایران را سامان داد و تولیدات تمدنی فراوانی از ساخت شهرهای جدید، قلاع نظامی، کاروان‌سراها و رونق تجارت و امنیت اقتصادی را باعث شد. به گفته راجر سیوری در کتاب «ایران عصر صفوی»، شاه‌عباس کبیر بیش از ۱۰۰۰ نفر از چینی‌ها را به اصفهان آورد تا ظروف چینی تولید کنند، ارامنه را از جلفا به اصفهان کوچاند تا از صناعت آن‌ها در تولیدات صنعتی بهره‌گیری. ایشان را در کنار زاینده‌رود جای داد و محل آن‌ها را جلفای جدید نامید که امروزه از نظر ساخت و معماری با سایر مناطق اصفهان متفاوت است. شاه‌عباس موفق شد در طول ۴۰ سال اصفهان را به شهری جهانی و پایتختی قابل احترام تبدیل کند. از ظرافت رعایت اصول معماری در ساخت میدان نقش‌جهان و القای ابهت این میدان به تازه میهمانان خارجی وارد شده به دربار شاه تا اعجاب مهندسی ایرانی در ساخت مسجد شیخ لطف‌الله پدر همسرش، در طول ۱۵ سال و مسجد شاه در طول ۱۸ سال و خیابان‌ها و چهارباغ‌های اطراف میدان، گسترش بازار قیصریه و ساخت طبقه دوم بنای عالی‌قاپو از اقدامات او در اصفهان بود. بی‌شک وجود جمعیت فراوان و متخصص یکی از مؤلفه‌های مهم مدنظر شاه‌عباس برای اعتلای امپراتوری بود که از جدش شاه اسماعیل به ارث برده بود. شکست شاه اسماعیل صفوی در جنگ چالدران در مقابل عثمانی‌ها، شاه‌عباس را به وحدت تمامی اقوام، ملیت‌ها و ادیان درون امپراتوری صفوی فرا خواند. قلت نیروی ۴۵ هزار نفری شاه اسماعیل در مقابل لشکر ۲۵۰ هزار نفری عثمانی‌ها، توانایی ساماندهی و اقتصاد این امپراتوری را به رخ می‌کشید. تلاش شاه‌عباس ستودنی است، اما تمدن کشاورزی غرب وارد تمدن صنعتی می‌شد و ایرانیان از تمدن کشاورزی به تمدن صنعتی گذار نکردند. با اختراع ماشین بخار توسط دنی

سرمایه‌های انسانی و جلوگیری از خروج نخبگان از عوامل مهم بازیگری ایران در معادلات منطقه‌ای و جهانی است. فقدان جمعیت کارآمد باعث می‌شود که حتی کشورهای قدرتمند و بازی‌ساز به کشورهای تماشاجی در معادلات جهانی تبدیل شوند. بر همین اساس لازم است ایران نسبت به توان جمعیتی خود ببیند و با افزایش امید به آینده، گسترش کارآمدی، تأمین نیازهای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مردم، رشد و بالندگی کشور را فراهم سازد. زادآوری و رشد مثبت جمعیت ناشی از بهبود مؤلفه‌های گفته شده خواهد بود و با شعار درمانی نمی‌توان مردم را به آینده امیدوار ساخت.

بر اساس نظرات خوش‌بینانه ایران ما دارای جمعیت مناسبی است و جوانی سن جمعیت در معرض تهدید در طی سال‌های آینده خواهد بود. برخی ظرفیت جمعیتی کشور را ۱۰۰ میلیون نفر می‌دانند؛ اما بر اساس نگاه بدبینانه برخی اندیشمندان، ظرفیت‌های سرزمین، آب و اقتصاد ایران مناسب جمعیت فعلی نخواهد بود. بر همین اساس اگر دولت توان تأمین نیازهای جمعیت حاضر را نداشته باشد، مهاجرت به خارج و مهاجرت داخلی از مناطق کمتر توسعه‌یافته به مناطق توسعه‌یافته ادامه خواهد داشت. خالی شدن برخی استان‌های کمتر برخوردار و مهاجرت به تهران و شهرهای بزرگ باعث بحران‌های فراوان سیاسی، اجتماعی و محیط زیستی شده است و تبعات نگران‌کننده‌ای را برای پایداری کشور به همراه دارد. توسعه متوازن و توجه عادلانه به توسعه تمامی مناطق کشور و حاکم شدن گفت‌وگو توسعه بر ساختار دولت، کلید حل مشکلات جمعیتی و توسعه ایران است. بدون توجه به گفت‌وگو توسعه و اولویت اقتصاد و جلب سرمایه‌گذاری و بهبود شرایط معیشتی، مشکلات ادامه خواهد یافت و سرزمین ایران از جمعیت بارور تهی خواهد شد. ناامیدی نسبت به آینده باعث کاهش زاد و ولد و گسترش مهاجرت مردم و نخبگان به خارج از کشور خواهد شد. بر همین اساس می‌توان گفت تنها راه حل مشکل کاهش جمعیت در ایران، بازگشت به ریل توسعه و هم‌زمان شدن مفهوم توسعه بر تمامی ارکان فعالیت دولت و جامعه است. ♦♦

تجربه توسعه چین نشان می‌دهد به علت عدم توان دولت ملی چین در اداره کشور و دادن امتیازات فراوان به بیگانگان در اواخر قرن ۱۹ تنش‌هایی میان مردم این کشور با بیگانگان تحت نام قیام مشتن‌ها یا بوکسورها به وجود آمد و بیش از ۲۰ میلیون نفر جان خود را از دست دادند. انقلاب کمونیستی در سال ۱۹۴۹ و ناتوانی این دولت در حل مشکل غذایی و معیشتی مردم در طول سال‌های ۱۹۵۹ تا ۱۹۶۱ باعث ایجاد قحطی و مرگ بین ۱۵ تا ۴۵ میلیون نفر شد. اهمیت جمعیت در معادلات قدرت‌های جهانی، این کشورها را به چاره‌اندیشی وا داشته است؛ به‌طور مثال روسیه نه تنها زاد و ولد را توصیه می‌کند، بلکه به دنبال جذب ۵۰ میلیونی مهاجر برای اسکان در مناطق مشخصی از این کشور است. گستره سرزمینی این کشور بازمانده از زمان امپراتوری، ۱۷ میلیون کیلومتر مربع است که به گفته ویل دورانت وقتی در این کشور قدم می‌زنی گویا دستی از آسمان بیرون آمده و این کشور را اداره می‌کند، زیرا هیچ انسانی را نمی‌بینی. سیاست جذب جمعیت نخبه با نظام بخت‌آزمایی و لاتاری در آمریکا از دیگر راه‌های جذب جمعیت در این کشور است. این نظام بخت‌آزمایی در کنار جذب نخبگان سایر کشورها به دنبال حفظ طراوت و پویایی جمعیت آمریکاست. سیاست‌های رشد جمعیت و فرهنگ‌سازی در فیلم‌های و صنایع فرهنگی نمادی از توجه به خانواده‌های بزرگ تعداد است. حتی ماشین‌های گول‌پیکر آمریکایی مشهور به شاسی‌بلند برای خانواده‌های پرتعداد آمریکایی ساخته شده است. تجربه کشورهای مختلف در جهان گویای راهکارهایی برای ایران است.

ایران، مسئله جمعیت و قدرت

وجود جمعیت فراوان و جوانی آن، اقتصاد قدرتمند با تولید ناخالص داخلی مطلوب، فقدان بیکاری فزاینده، امنیت اقتصادی و جذب سرمایه‌گذاری خارجی، حفظ و گسترش تعلقات ملی و تلاش مردم برای توسعه کشور، وجود دولت ایثارگر و تلاش برای تربیت ملت ایثارگر و دلسوز برای توسعه ایران، امید به آینده و هدف‌گذاری در ساخت زندگی مردم و فرزندان، حفظ

